https://doi.org/10.59295/stctce2025.02 CZU: 342.4 (4-672 UE)

CONSTITUȚIONALISMUL ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ: PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE

CONSTITUTIONALISM IN THE EUROPEAN UNION: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Florin TUDOR,
Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați,
ORCID ID: 0009-0009-7588-4588, e-mail: florin.tudor@ugal.ro

Abstract. In the last period, we have witnessed in the European Union some trends that we can identify as worrying, of erosion of the concept of constitutionalism which represents, in a broad sense, a set of norms and principles that advance the idea that authority, as an act of governance, derives from their observance. This crisis reveals that agreements between the governments of the member states, and the supranational political and legal institutions of the European Union are insufficient to maintain unity and make decisions concerning priorities. In other words, the political and legal sustainability of the European Union requires a certain methodological support that could contribute essentially to the construction, interpretation, and coherent evaluation of the theoretical and practical problems of the political and legal reality of the European Union which is more than an international organization or a confederation of states, without having become a federal entity. The legitimacy of constitutionalism as a theory of political action increases the gap between the important political decision-makers in the European Union and the legitimate, objective interests of the member states. This paper aims to analyse three main themes: the challenges to constitutionalism that the states of the European Union have been facing in recent times; opportunities and strategies to combat the erosion of democratic constitutionalism; and the future of constitutionalism in the European Union. The research results reveal that the apparent inability of the European institutions to strengthen the rule of law and the democratic legitimacy of the Union can only be overcome through an innovative perspective of reforming the EU treaties and a firm political commitment to promote solidarity and mutual respect between the Member States.

Keywords: *European Union, constitutionalism, pluralism, crisis, rule of law, legitimacy, subsidiarity, proportionality.*

• Introducere

Teoria „*pluralismului constituțional*”, potrivit cărora „*statele membre ale Uniunii Europene au ordini constituționale autonome și că nu există o ierarhie clară între ele”* a fost permanent criticată de experți în dreptul constituțional, în ample lucrări publicate în reviste de prestigiu, pozițiile lor fiind temeinic argumentate. Amintim în aceste sens, printre alții, pe E.O. Eriksen, A. Menéndez, J.E. Fossum, care au susținut, ca și prof. M. Loughlin în lucrarea sa „*Constitutional Pluralism: An Oxymoron*”, că „*doar statele membre au constituții demne de acest nume și că însuși conceptul de pluralism constituțional este oximoronic*”.

Pe de altă parte, există o serie de cercetători, precum prof. M. Kumm care prin lucrarea sa „*How Does European Union Law Fit into the World of Public Law*” sau profesorii J. Neyer and A. Wiener prin lucrarea lor „*Political Theory of the European Union, publicată la* Oxford [1], consideră că „*atât Uniunea, cât și statele membre aparțin aceleiași ordini juridice internaționale moniste*”.

Cu toate acestea, pentru o serie de specialiști, ideea pluralismului constituțional, a fost lipsită mult timp de controverse clar exprimate. Natura pluralistă, non-etatistă a UE a fost în general acceptată și înțeleasă pe scară largă ca un model superior din punct de vedere normativ, caracterizat prin conceptul de „*toleranță constituțională*”, care ar trebui să fie „*imitat*” de statele membre [2].

Ideea pluralismului constituțional a surprins o trăsătură esențială a ordinii constituționale a UE, și anume „*coexistența mai multor ordini constituționale fără o ierarhie clară între ele*” [3]. Cu toate acestea, constituționaliștii suveraniști nu a luat în considerare o altă formă de pluralism constituțional existentă în UE, ci constituționalismul care caracterizează fiecare stat membru al UE.

Literatura de specialitate care a analizat pluralismul constituțional a presupus în mare măsură că ordinea constituțională a statelor membre și cea a UE sunt toate de același „tip” și că, prin urmare, au în comun o așa zisă „*gramatică a legitimității și un cadru procedural și discursiv permițând toleranța și coexistența armonioasă”* [4].

Pentru pluraliștii constituționali, există, oarecum oximoronic, o singură formă de „*constituționalism*” – o teorie constituțională – care percepe o constituție ca „*o ordine normativă a valorilor moral-juridice universale*” [5]. Din acest motiv, dezbaterea privind pluralismul constituțional nu ține seama de „*pluralitatea constituționalismului*” statelor membre ale UE sau de ceea ce am numi „*varietăți ale constituționalismului*” în UE[6]. Statele membre ale UE, de fapt, sunt influențate de concepții diferite cu privire la ceea ce este o

constituție și la modul în care aceasta creează și constrânge puterea statului și, din acest motiv, UE se caracterizează printr-o „*eterogenitate constituțională fundamentală*” [7].

În altă ordine de idei, „*principiile constituționale*” care stau la baza dreptului intern al statelor membre sunt împărtășite deopotrivă prin adoptarea dispozițiilor și spiritului tratatelor fondatoare. Expresia democrației este una din cele mai importante valori fundamentale ale UE, comună statelor membre, rezultată din textul art.2 din Tratatul privind Uniunea Europeană: „*Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați*”.

Fără echivoc, democrația este unanim acceptată de toate statele membre, indiferent de sistemele constituționale adoptate, niciunul dintre state, indiferent de forma de guvernământ, republică sau monarhie, nu se poate prezenta ca fiind nedemocratic sau antidemocratic. Chiar dacă, pe fondul varietăților de constituționalism, democrația este definită diferit în raporturile politice și instituționale, discuția se poartă, în literatura de specialitate de pluraliștii constituționali, dacă statele membre împărtășesc sau nu o „*gramatică a legitimității*” [8].

• Democrația – valoare fundamentală a UE

În lucrarea sa „*Revolutionary Constitutions: Charismatic Leadership and the Rule of Law”,* apărută la Harvard University Press, despre diferitele „*căi către constituționalism*”, bine cunoscutul profesor Bruce Ackerman, de la Yale Law School, argumentează că „*spre deosebire de Statele Unite, unde statele individuale ale Uniunii s-au dezvoltat de-a lungul unor căi constituționale similare, constituțiile statelor membre ale UE sunt modelate de experiențe politice și istorice radical diferite”*[9]. Diferitele căi constituționale, demonstrează Ackerman, „*au implicații profunde asupra modului în care constituțiile din diferitele state membre și-au dobândit și susținut legitimitatea*”. Analiza lui Ackerman surprinde un aspect important al pluralității constituționalismului statelor membre ale UE, și anume, „*geneza și modurile lor diferite de creare și susținere a legitimității ordinii constituționale*”. În afară de tipul ideal „*revoluționar*”, Ackerman propune un tip ideal „*din interior*”, în care „elitele cedează constrângerilor asupra puterii lor pentru a evita o revoluție deplină”, și un tip ideal „*elitist*”, în care „cetățenii obișnuiți sunt spectatori pasivi la procesul de elaborare al constituției” [10].

În lucrarea amintită „*Varietăți ale constituționalismului în Uniunea Europeană*”, publicată la Wiley, scrisă după momentul Brexit de un britanic, profesorul Signe Rehling Larsen consideră că Statele membre ale UE sunt influențate de cel puțin trei tipuri de constituționalism, cu trei concepții diferite despre sensul democrației: „*constituționalismul postfascist*”, „*constituționalismul evolutiv*” și „*constituționalismul postcomunist*”. Sunt viziuni diferite asupra ordinii constituționale și concepții radical diferite despre democrație. Se consideră că, „deși democrația este o valoare fundamentală a UE *comună statelor membre*, nu există un acord cu privire la ceea ce implică acest lucru” [11].

Mai întâi, chiar dacă toate statele membre ale UE se consideră veritabile democrații, nu toate consideră că democrația derivă dintr-un principiu constituțional, dar apreciază că este o valoare rezultată din tratatele UE. Plecând de la argumentul că constituționalismul ordinii valorilor nu este predominant în toate statele membre ale Uniunii, profesorul Signe Rehling Larsen, în lucrarea amintită, oferă răspunsul potrivit căreia „ideea constituției ca o ordine substanțială de valori, democrația fiind una dintre ele, este predominantă doar în constituționalismul post-fascist. În cadrul acestei forme de constituționalism, democrația poate fi echilibrată cu alte valori constituționale, cum ar fi drepturile omului. Demnitatea umană se află la apogeul ordinii constituționale a valorilor, oferindu-i sens. În cadrul constituționalismului post-fascist, integrarea europeană este o parte integrantă a realizării acestei ordini. Face parte din crearea unei noi ordini mondiale, dincolo de pericolele statului-națiune, și oferă un control important asupra părții „*întunecate*” a democrației. Din acest motiv, internalizarea constituțională a cerințelor integrării europene este în mare măsură compatibilă cu constituționalismul statelor membre postfasciste. Ele fac parte din același proiect constituțional general” [12].

Din perspectiva Marii Britanii, UE a fost percepută mai degrabă ca o structură complexă cu constrângeri externe, aspect confirmat de specialiștii constituționaliști care impută faptul că, în interiorul UE, nu s-au discutat adevăratele implicații constituționale ale apartenenței statelor membre la UE, într-un cadru mai larg al constituționalismului evolutiv, și care au fost adevăratele motive ale retragerii Marii Britanii din UE, din punct de vedere al consecințelor constituționale și nu doar cele economice care au ținut agenda publică [13].

Datorită locului și rolului diferit jucat de proiectul integrării europene, în cadrul diferitelor varietăți de constituționalism ale statelor membre, „*UE se caracterizează printr-o asimetrie constituțională fundamentală. Pentru ca actualele crize constituționale și situații dificile ale Uniunii să fie înțelese în mod corespunzător, această asimetrie trebuie recunoscută și luată în considerare”* [14].

- **Reforme instituționale și revizuirea tratatelor constitutive**

Într-un studiu de dată relativ recentă, publicat pe juridice.ro, intitulat „*Uniunea Europeană în fața reformei instituționale și a revizuirii tratatelor constitutive*", prof. Mircea Duțu, directorul Institutului de Cercetări Juridice din cadrul Academiei Române, concluziona astfel: „*Nu putem lăsa la voia întâmplării propriile perspective și autenticele interese și a aștepta de la alții dezlegarea problemelor noastre, ci trebuie să ni le asumăm singuri și deschis. Și aceasta cu atât mai mult cu cât suntem într-o perioadă de radicale și profunde reașezări continentale și mondiale, decisive pentru viitorul european comun, dar și pentru cel al fiecăruia dintre noi care presupun evaluări aprofundate, competente și responsabile spre desprinderea adevăratelor tendințe, evoluții și repere în preocuparea unei poziționări naționale corecte și eficiente conformă interesului național. Există o anumită experiență în acest sens, chiar dacă redusă la unele încercări, precum demersurile academice din preajma și din timpul Celui de- Al Doilea Război Mondial de prospectare a posibilelor evoluții și de pregătire a reacțiilor cuvenite la „masa verde", ori contribuțiile cercetării juridice instituționalizate pe calea fundamentărilor și avizelor la probleme de cooperare interstatală*" [15].

În analiza sa, prof. Mircea Duțu a analizat critic raportul adoptat de Parlamentul European, la data de 22 noiembrie 2023, ca urmare a unui demers inițiat din perioada pandemiei globale de Covid 19, anterior declanșării războiului din Ucraina.

„*Presiunile geopolitice, migrațiile și războiul de la porțile noastre, pandemiile, digitalizarea, problemele extinderii – își justifica demersul inițiat eurodeputatul Guy Verhofstadt (Belgia, Open VLD) – impun adaptări. Când lumea se schimbă, UE are nevoie să evolueze*". Acesta a fost unul din principalele motive avute în vedere de cinci eurodeputați propunători, de revizuire a tratatelor unionale, potrivit prevederilor la art. 48 alin. (2)-(5) din Tratatul privind UE, pe fondul actualei dezbateri europene pe chestiunea extinderii comunității către Balcanii de Vest și cea care analizează cererile de aderare ale Ucrainei și a Republicii Moldova, pentru a permite o „*Uniune Europeană cu mai mult de 30 de state membre, care să funcționeze mai democratic și să poată înfrunta cu succes marile provocări ale viitorului*" [16].

Despre tema extinderii s-a pronunțat, în același context, și Charles Michel, președintele de atunci al Consiliului European, în octombrie 2023, la summitul european de la Granada, în sensul în care „*UE trebuie să stabilească reformele interne necesare extinderii*", iar dezbaterile parlamentare, trebuie să țină cont și de raportul grupului de experți franco-germani privind această chestiune, din septembrie 2023, care a stat la baza adoptării rezoluției menționate.

Este vorba despre Raportul „*A naviga în marea liberă: reformă și extindere a UE în secolul al XXI-lea”,* dat publicității la 19 septembrie 2023 la Bruxelles, precum și de Raportul din 21 noiembrie 2023 think-tank-ului Europa Nova, intitulat „*Reforma Uniunii Europene: de ce sunt necesare amendamente țintite ale tratatelor”.*

Raportul „*A naviga în marea liberă: reformă și extindere a UE în secolul al XXI-lea”* a fost elaborat sub egida Secretariatului francez pentru Uniunea Europeană și a ministerului german pentru Europa și climă, a avut ca obiectiv principal tragerea unor semnale referitoare la nevoia unor reforme instituționale strict privite din perspectiva viitoarelor țări aspirante la integrarea în UE. Din economia raportului, două întrebări au stat la baza analizei pe fond a studiului:

- *„Cum va fi capabilă UE să reacționeze rapid și cu flexibilitate la provocările momentului într-o Europă extinsă?*
- *Își va găsi ea mijloacele necesare spre a-și proteja și promova interesele sale comune într-un mediu mai competitiv și mai instabil?”* [17].

Este evidentă dificultatea concilierii unor asemenea probleme, astfel că, mai întâi de toate, avându-se în vedere și apropiatele alegeri din 2024, au fost făcute recomandări care se bazează pe trei piloni: „*creșterea capacității de acțiune a UE, pregătirea extinderii și întărirea statului de drept și a legitimității democratice a Uniunii*”.

Se propune astfel: „*majorități calificate (redefinirea acesteia ca 60% din statele membre, reprezentând 60% din populația UE în loc de pragul actual de 55% al țărilor membre și 65% din populație), unanimitatea să devină excepția, în timp ce utilizarea „clauzelor pasarelă” să fie încurajată, la fel și întărirea primatului dreptului în UE; la nivel instituțional se recomandă menținerea plafonului actual al numărului de eurodeputați, respectiv 751, ceea ce ar necesita un nou calcul național, ar impune reducerea numărului comisarilor europeni (actualmente câte unul pentru fiecare stat) ori cel puțin stabilirea unei noi ordini de prioritate, în chiar scopul de a menține o dinamică clară în cadrul CE*” [18].

Ceea ce însă a contrariat pe o serie de lideri europeni, este că acești experți franco-germani au propus „*o evoluție a UE spre o structură cu patru cercuri: 1. cercul restrâns; 2. UE ca atare; 3. membrii asociați; 4. comunitatea politică europeană*”. Și asta pe fondul în care există serioase dezbateri la nivel european pe tema extinderii și a reformării tratatelor unionale, unele state, precum cele baltice, aducând serioase propuneri publice publicate, sub forma unor rapoarte, pentru o Uniune reformată încă din iulie 2023 când a fost dat publicității, de asemenea, un amplu raport [19].

O serie de experți au apreciat critic că sunt reluate tezele Raportului din 2017 al Președintelui Comisiei Europene de atunci, Jean-Claude Juncker, cunoscut sub denumirea de Carta Albă, care a prezentat, în mod similar, după ieşirea Marii Britanii din UE, cinci scenarii cu privire la viitorul UE. Carta Alba a stârnit neîntârziat reacţii vehemente din partea eurodeputaților, dar și a întregii clase politice, precum și a analiștilor politici deopotrivă [20]. Europarlamentarul Victor Boştinaru comenta: „*Noi ne opunem ideii unei Europe cu două sau mai multe viteze care este periculoasă, iar momentul ales pentru prezentarea ei este cel mai nepotrivit cu putinţă. Această propunere nu poate decăt să genereze noi diviziuni, îngrijorare, frustrări şi chiar umilinţă, inclusiv în societăţi profund convinse de importanţa proiectului european şi dispuse să coopereze loial şi în toate formele pentru consolidarea UE, aşa cum este cea din ţara mea*”.

De esență este faptul că nu doar rapoartele publice de dată recentă relevă ca rațiune fundamentală reformarea Uniunii, dar și think-tanks-uri cu o largă expunere globală subliniază prin toate luările de poziție în cadrul unor conferințe internaționale cu un impact semnificativ la nivel internațional sau în studii publice în reviste sau websiteuri cu o largă audiență globală, că „*Uniunea trebuie să se adapteze la o nouă realitate democratică, geopolitică și geo-strategică, climatică și, nu în ultimul rând, tehnologică*” [21].

• Concluzii

Prof. Mircea Duțu conchide în studiul său că rapoartele inițiale ce au stat la baza grupurilor de lucru și rezoluția parlamentară pertinentă care le-a încununat, au generat deja discuții și exprimări de puncte de vedere, poziționări și evaluări pertinente. „Asemenea provocări, precum cele ale reformei instituționale și „*modificării țintite*” a tratatelor constitutive preconizate, au loc într-un context interior și extern deosebit, marcat de situația unei lumi în schimbare. Așa se face că în privința perspectivei interne se au în vedere ca prioritare transferul de competențe dinspre state către Uniune și adoptarea în anexă a unui *protocol privind progresul social*; în același timp se are în vedere o întărire a subsidiarității via CJUE, precum și a unei cereri ca parlamentele naționale să țină mai mult seama de cele regionale (acolo unde există!)”.

Ca atare, prof. Mircea Duțu afirma că într-o asemenea schemă „*statul-națiune ar fi erodat de la vârf (noile competențe ale Uniunii) și „răzuit” la bază (competențele legislative regionale). Sunt evidente reacțiile la unele practici multiplicate în ultimii ani, precum „vetourile și șantajul” care tind să devină practică curentă, sau acel așa-numitul „constituționalism abuziv” ivit între jurisdicțiile comunitară și cele supreme ale statelor membre, cu repercu-*

siuni de genul unor acțiuni adesea prea lente și insuficiente din partea UE în raport cu probleme majore stringente".

Este fără putință de tăgadă că la nivelul UE există o serioasă dezbatere referitoare la chestiunea constituționalismului. Nu poate fi trecut cu vederea faptul că Eșecul Conferinței Interguvernamentale de a conveni asupra unui nou tratat constituțional al Uniunii Europene „*s-ar putea dovedi la fel de „istoric" ca oricare dintre rezultatele de succes ale negocierilor privind tratatele UE anterioare*". Impasul asupra aspectelor cheie – în special puterea de vot pe care statele membre ar trebui să o exercite în Consiliu – poate reflecta „*limitele în care integrarea europeană poate fi realizată în toate cele 27 de state membre*", cel puțin pentru o perioadă de timp.

Pentru a nu acredita totuși greșit ideea unei crize profunde, concluziile sunt unele optimiste și relevă faptul că aparenta incapacitate a instituțiilor europene de întărire a statului de drept și a legitimității democratice a Uniunii poate fi depășită, însă se impune, într-un termen previzibil, o perspectivă inovatoare de reformare a tratatelor unional-europene și un angajament politic ferm care să promoveze solidaritatea și respectul reciproc între statele membre.

• Referințe bibliografice:

1. KUMM, M., *How Does European Union Law Fit into the World of Public Law*, J. Neyer and A. Wiener (eds), *Political Theory of the European Union* (Oxford: OUP, 2010) in S.R. Larsen, *Varieties of Constitutionalism in the European Union*, The Modern Law Review-Volume 84, Issue 3, p.430, https://doi.org/10.1111/1468-2230.12614, published by John Wiley & Sons Ltd on behalf of Modern Law Review Limited. [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/ doi/epdf/1 0.1111/1468-2230.12614.
2. WEILER, H.H., *Prologue: Global and Pluralist Constitutionalism – Some Doubts*, in J.H.H.Weilerand G. De Búrca (eds), The Worlds of European Constitutionalism (Cambridge: Cambridge University Press, 2012); J.H.H. Weiler, 'Federalism without Constitutionalism: Europe's Sonderweg'in K. Nicolaïdes and R. Howse (eds), The Federal Vision: Legitimacy and Levels of Governance in theUnited States and the European Union (Oxford: OUP, 2001) in S.R. Larsen, Varieties of Constitutionalism in the European Union, The Modern Law ReviewVolume 84, Issue 3, pp 430-431, https://doi.org/10.1111/1468-2230.12614, published by John Wiley & Sons Ltd on behalf of Modern Law Review Limited. [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/ doi/epdf/1 0.1111/1468-2230.12614.
3. HALBERSTAM, D., *Local, Global, and Plural Constitutionalism: Europe Meets the World. THE WORLDS OF EUROPEAN CONSTITUTIONALISM*, G. De Búrca and J.H.H. Weiler, Eds., Cambridge University Press, Forthcoming, U of Michigan Public Law Working Paper No. 176, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1521016 [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1521016.

4. MADURO, L.M.P.P., *Contrapunctual Law: Europe's Constitutional Pluralism in Action, in Sovereignty in Transition* (Neil Walker ed., 2003), Oxford University Press and New York University School of Law 2005, I·CON, Volume 3, Number 1, 2005, pp. 147–162, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.wildy.com/isbn/9781841135649/sovereignty-in-transition-essays- in-European-law-paperback-hart-publishing
5. LAWRENCE, C., *Constitutional Pluralism's Unspoken Normative Core*, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, Volume 21, December 2019, pp.24–40, DOI: https://doi.org/ 10.1017/cel.2019.12, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.cambridge.org/core/journals/ cambridge-yearbook-of-european-legal-studies/article/abs/constitutional-pluralisms-unspoken-normative-core/6B31B264269E9F03D3AFEDB2B881EA9E#
6. LARSEN, S.L., *Varieties of Constitutionalism in the European Union*, Modern Law Review DOI: 10.1111/1468-2230.12614, (2021) 84(3) MLR 477–502, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12614; A. Hall and D.W. Soskice, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (Oxford: OUP, 2001), p.213, [citat 20.12.2024]. Disponibil: http://digamo.free.fr/hall-sosk.pdf
7. MADURO, LM.P.P. *Europe, and the Constitution: What If this is as Good as it Gets?* (2000). Webpapers on Constitutionalism & Governance beyond the State, No. 5, 2000, EUROPEAN CONSTITUTIONALISM BEYOND THE STATE, J.H.H. Weiler and M. Wind, eds., Cambridge University Press, 2003, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1576085 [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1576085; Signe Rehling Larsen, *Varieties of Constitutionalism in the European Union*, Modern Law Review DOI: 10.1111/1468-2230.12614, (2021) 84(3) MLR 477–502, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12614
8. HALBERSTAM, D., *Local, Global, and Plural Constitutionalism: Europe Meets the World. THE WORLDS OF EUROPEAN CONSTITUTIONALISM*, G. De Búrca and J.H.H. Weiler, Eds., Cambridge University Press, Forthcoming, U of Michigan Public Law Working Paper No. 176, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1521016 [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1521016
9. ACKERMAN, B., *Revolutionary Constitutions: Charismatic Leadership and the Rule of Law*, Belknap Press: Harvard University Press, 2019, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12520
10. ACKERMAN, B., *Three Paths to Constitutionalism – and the Crisis of the European Union*, (2015), British Journal of Political Science,Volume 45, Issue 4, October 2015, pp. 705 – 714, [citat 20.12.2024]. Disponibil: DOI: https://doi.org/10.1017/S0007123415000150
11. LARSEN, S.R., *Varieties of Constitutionalism in the European Union*, Modern Law Review DOI: 10.1111/1468-2230.12614, (2021) 84(3), pp480-481,[citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12614
12. *Ibidem*, p.500
13. DUFF. A., *Constitutional Change in the European Union. Towards a Federal Europe*, p.90, Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-031-10665-1, [citat 20.12.2024].
14. LARSEN, S.R., *Varieties of Constitutionalism in the European Union*, Modern Law Review DOI: 10.1111/1468-2230.12614, (2021) 84(3), p502, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12614

15. DUȚU, M., Uniunea Europeană în fața reformei instituționale și a revizuirii tratatelor constitutive, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/7330/uniunea-europeana-in-fata-reformei-institutionale-si-a-revizuirii-tratatelor-constitutive
16. *Ibidem*
17. Grupul neguvernamental de experți privind reforma instituțională a UE și-a prezentat raportul privind modul de pregătire a UE pentru extindere la 19 septembrie 2023 Laurence Boone (secretar de stat francez pentru afaceri europene) și Anna Lührmann (ministrul de stat german pentru Europa și climă), care au comandat raportul la 23 ianuarie 2023. A se vedea raportul: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2617206/4d0e0010ffcd8c0079e21329bbbb3332/230919-rfaa-deu-fra-bericht-data.pdf; [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/ publication/sailing-on-high-seas-reforming-and-enlarging-the-eu-for-the-21st-century; https://moderndiplomacy.eu/2023/09/26/enlarging-the-eu-europe-is-going-to-sail-on-high-seas/
18. A se vedea detalii în raportul: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2617206/4d0e0010ffcd8c0079e21329bbbb3332/230919-rfaa-deu-fra-bericht-data.pdf; [citat 20.12.2024]
19. DUȚU, M., Uniunea Europeană în fața reformei instituționale și a revizuirii tratatelor constitutive, [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/7330/uniunea-europeana-in-fata-reformei-institutionale-si-a-revizuirii-tratatelor-constitutive
20. Criticile au venit din partea celor care au calificat Cartea Albă ca fiind „*drept un scenariu al dezintegrării UE*", [citat 20.12.2024], Disponibil: https://core.ac.uk/download/pdf/96717166.pdf; https://www.politico.eu/article/juha-sipila-fi ish-pm-against-junckers-two-speed-eu-scenario-white-paper/; https://europediplomatic.com/2017/03/01/reactions-on-junckers-white-paper/; https://ecfr.eu/article/commentary_scenarios_for_europe_deciphering_junckers_white_paper/
21. A se vedea pentru detalii: *Europe 2029: Eight Policy Priorities for the New European Commission,* [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://cepa.org/comprehensive-reports/europe-2029-eight-policy-priorities-for-the-new-european-commission/; *Will the EU rethink enlargement?,* [citat 20.12.2024]. Disponibil: https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/will-eu-rethink-enlargement

• Webibliografie:

- https://www.thehistoryreader.com/us-history/jeffersonian-federalism/
- https://www.bloomsbury.com/uk/future-of-eu-constitutionalism-9781509962907/? cf_chl_tk=RwemmpyJQlwz7iS9gl5fFxdheMrnDFnWuUu7HkJrBCo-1722618486-0.0.1.1-7870
- https://www.econstor.eu/handle/10419/184506
- https://www.routledge.com/Rule-of-Law-Common-Values-and-Illiberal-Constitutionalism-Poland-and-Hungary-within-the-European-Union/Drinoczi-Bien-Kacala/p/book/9780367512132
- https://geopolitique.eu/en/articles/the-emergence-of-illiberal-constitutionalism-and-illiberal-legality-in-europe-what-is-happening-and-what-can-the-eu-do-about-it/
- https://www.uantwerpen.be/en/study/programmes/all-programmes/master-of-laws/modules/european-constitutionalism-and-fundamental-rights/
- https://www.eui.eu/events?id=563998
- https://aei.pitt.edu/61/1/DemocracyForum.htm

- https://www.idea.int/events/constitutionalism-europe-current-challenges-and-prospects-future
- https://www.euractiv.com/section/security/opinion/after-the-failure-of-the-constitutional-treaty-negotiations-new-directions-for-european-integration/
- https://www.thefederalist.eu/site/index.php/en/editorials/1842-france-and-netherlands-rejection-of-this-europe
- https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2023/09/19/Paper-EU-reform.pdf
- https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/760344/IPOL_STU(2024)760344_ EN.pdf
- https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-2230.12614
- https://academic.oup.com/icon/article/19/1/41/6224442
- https://aei.pitt.edu/61/1/DemocracyForum.htm
- https://verfassungsblog.de/the-poverty-of-militant-doctrinal-constitutionalism-in-the-european-union/
- fi ropean-constitutionalism.pdf
- https://cgt.columbia.edu/wp-content/uploads/2016/03/Non-Democratic-Constitutionalism.pdf
- https://www.routledge.com/European-Union-Constitutionalism-in-Crisis/Scicluna/p/book/9781138238237